

ЗМІНИ У СКЛАДІ НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ (друга половина 1940-х – початок 50-х рр.)

***Анотація.** Стаття містить аналіз змін у складі населення Галичини у другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. Визначаються причини і характер міжетнічної взаємодії в умовах радянської західноукраїнських областей, а також вплив Другої світової війни на формування поселенської структури населення регіону.*

***Ключові слова:** демографія, депортації, урбанізація, конфлікт, Галичина.*

Постановка проблеми. Протягом 1939–1941 рр. та з 1944 р. Галичина перебувала у складі УРСР, де 4 грудня 1939 р. було утворено Львівську, Дрогобицьку (нині входить до складу Львівської області), Станіславську (нині Івано-Франківську), Тернопільську області (до 1944 р. Тернопільську). До останньої також увійшли південні окраїни Волинського воєводства. У другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. Галичина перебувала в епіцентрі збройного конфлікту між вояками Української Повстанської Армії та радянськими підрозділами, спровокованого посиленням радянської краю. Цей процес вирішальним чином вплинув на формування поселенської та етнічної структури регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти демографічної динаміки населення Галичини представлені у роботах В. Барана, В. Даниленка, І. Романюка, О. Лепартовича, М. Чоповського, О. Малярчука тощо [1; 2; 3; 6; 7; 10; 11; 12; 13; 14].

Виклад основного матеріалу. Серед архівних матеріалів колишніх «секретних папок» ЦК КП(б)У, ознайомитися із якими дослідники отримали можливість лише з 1992 р., розміщено відомості про чисельність населення областей, що входили до складу Галичини напередодні та відразу після завершення німецько-радянської війни. Так, на 1 липня 1941 р. кількість населення Львівської області становила 1608,5 тис. осіб, на 1 квітня 1944 р. – 54,9 тис., Станіславської області – відповідно 1472,4 тис. і 458 тис., Тернопільської – 1584,3 тис. і 980,1 тис. У Дрогобицькій області на 1 липня 1941 р. проживало 1300 тис. осіб, а на 1 квітня 1944 р. дані про чисельність населення відсутні. Так само відсутні дані по кількості довоєнного та повоєнного населення міст Дрогобич, Львів та Станіслав. На 1 липня 1941 р. у Тернополі проживало 35,6 тис. осіб, а на 1 липня 1944 р. – 10,5 тис. [15, 4]. У іншому документі наведено дані про зміни чисельності населення УРСР з 1 січня 1941 р. по 1 квітня 1946 р.: кількість населення Львівської області 1 січня 1941 р. становила 1435,2 тис. осіб, а на 1 квітня 1946 р. – 1075 тис., Станіславської – відповідно 1462,3 тис. і 1086 тис., Тернопільської – 1575,8 тис. і 1132 тис. [16, 2; 17, 2].

На стан етнонаціональної структури населення Галичини в перші повоєнні роки суттєво вплинули масові примусові переселення. Вони проводилися під різними приводами. Один з них декларувався як виселення родин учасників ОУН, УПА, УНРА у віддалені регіони СРСР. Цей процес було започатковано радянською владою одночасно із встановленням свого суверенітету на відповідних територіях. У січні 1944 р. Л. Берія видав розпорядження, згідно з яким усіх «виявлених підсобників» окупантів на території України необхідно було заарештовувати та «направляти до Чорногорського спецтабору (ст. Чорногорські копальні Красноярського краю) для їх подальшого утримання. У березні того ж року постановою Державного Комітету Оборони СРСР «Про спеціальні заходи у західних областях України» органи наркомату внутрішніх справ зобов'язувалися «виселяти родини активних учасників ОУН, УПА і УНРА у віддалені місцевості СРСР», а 5 квітня 1944 р. було затверджено «Інструкцію про порядок заслання членів родин оунівців та активних повстанців у віддалені райони Союзу РСР». У ній зазначалося, що «висилці підлягають всі повнолітні члени сімей оунівців і активних повстанців, як заарештованих, так і вбитих при зіткненнях, а їх майно підлягає конфіскації... неповнолітні члени сімей направляються разом зі своїми рідними..., висилку проводити у віддалені райони Краснодарського краю, Омської, Новосибірської і Іркутської областей. На підставі цих постанов уже на початок 1945 р. із західних областей України було вивезено 30000 осіб, а лише у червні 1945 р. – ще 9615 сімей (24888 осіб) [9, 212].

Реакція значної частини місцевих жителів на депортації була вкрай негативною. У доповідній записці секретаря Дрогобицького обкому КП(б)У Олексієнко про «обставини

вбивства оунівськими бандитами» другого секретаря Ново-Стрелищанського райкому КП(б)У і вжитих у зв'язку з цим заходах відзначалося, що Стефанія Іванівна Блажків висловила протиписелення сімей бандитів: «Ось зараз я дивилася, як збирали наших людей і виселяли їх і мені згадуються гестапівські методи розправи над населенням. Адже радянська влада виселяє і заарештовує ні в чому не винних людей. І коли припиниться це знущання над українським народом» [20, 36].

Вихід Червоної Армії влітку 1944 р. до лінії західного кордону УРСР, який було встановлено в 1939 р., поставив на порядок денний питання територіального розмежування між Польщею та УРСР. До осені 1944 р. після погодження питання про розмежування постала проблема українсько-польського населення, яке компактно проживало по обидва боку кордону. У таких умовах між урядом УРСР на чолі із М. Хрущовим і Польським Комітетом Національного визволення (ПКНВ) на чолі із його головою Е. Осубкою-Моравським 9 вересня 1944 р. було підписано угоду про добровільне переселення українців Польщі до УРСР та поляків і євреїв з території Західної України до Польщі. Однак кількість переселенців з обох сторін на той час ще навіть не була встановлена [8, 303].

До квітня 1945 р. в Україну переселилися 28499 родин, які налічували 107291 особу. Серед них були як особи, що переселялися добровільно, так і ті, хто полишив рідні місця під адміністративним тиском або зі страху перед репресіями, у тому числі й з боку формувань Польської Армії Крайової та УПА. Проте з весни 1945 р. розпочався і до літа цього року набув особливого поширення процес реєвакуації. Розчарування «радянським життям», злидні та невлаштованість, які супроводжували переселення, викликали так зване «зворотництво». Уповільнення темпів переселення, наростання «зворотництва» і проти переселенських настроїв змусили радянську та польську влади вдатися до більш жорстких способів переміщення населення. За даними звіту головного представництва УРСР по евакуації польських громадян з території західних областей України за період з 10 жовтня 1944 р. по 15 вересня 1946 р. кількість евакуйованих польських громадян становила 789982 особи, з яких з Тернопільської області 233617 осіб, зі Станіславської – 77930, Львівської – 218711, Дрогобицької – 115278 [9, 217].

Не дивлячись на запровадження радянською владою заходів, спрямованих проти «зворотництва», протягом 1947 р. до прикордонної смуги і до забороненої зони поблизу кордону відбувалося масове переселення населення, «евакуйованого з Польщі» і розселеного у тилкових областях УРСР. За повідомленням прикордонних військ МВС Українського округу з березня по травень 1947 р. було затримано 271 сім'ю переселенців загальною кількістю 1044 особи. Переважна більшість переселенців прибувала з Харківської, Ворошиловградської, Полтавської, Сталінської, Дніпропетровської, Одеської, Тернопільської областей. Значна кількість переселенців залишалася на постійне проживання у Самбірському, Старо-Самбірському, Нижньо-Устрицькому та інших районах Дрогобицької області не зустрічаючи перешкод з боку місцевих рад. У процесі слідства було встановлено, що основною причиною еміграційних настроїв переселенців була незабезпеченість їх на місцях розселення житлом та чутки про те, що переселенці могли безперешкодно повернутися до Польщі. За даними УМВС Дніпропетровської області із 5637 сімей переселенців з Польщі на 15 травня 1947 р. залишилося лише 903 сім'ї, по Сталінській області із розселених у 1945 р. 3044 сім'ї залишилося 1117, по Кіровоградській області з 2812 сім'ї залишилося 444 [18, 52–53].

Примусове переміщення населення західноукраїнських областей супроводжувалося масовими порушеннями законності з боку радянських працівників різного рівня. Особливо у цій справі «відзначалися» (крім спеціальних каральних загонів) так звані «уповноважені» правлячої партії. Перевищення влади виражалося у спаленні чи руйнуванні житлових приміщень, незаконних арештах, побиттях колгоспників. Суди республіки за 1946 р. засуджено за перевищення влади 560 осіб, у другому півріччі 360 осіб. Серед засуджених по західноукраїнським областям 41% становили уповноважені райрад і райкомів КП(б)У, 47% члени і кандидати у члени ВКП(б). По східним областям 70% становили голови колгоспів і сільрад і 21% члени і кандидати у члени ВКП(б). Наприклад, уповноважений райкому у одному із районів Львівської області Дайвов був залучений до вербовки молоді для роботи на промислових підприємствах і забезпечував виконання поставленої перед ним задачі силою зброї. При відмові підписати угоду брав людей під варту. Люди перебували під вартою 2–3 доби і були звільнені прокурором [19, 34–35]. Відзначалося багато

випадків, коли не бажаним переселятися розбирали їхні будівлі. Як правило, рішення про переселення приймалося на загальних зборах колгоспників під тиском місцевої адміністрації, а пізніше на підставі колективності рішення окремим особам, які не бажали переселятися, відмовляли у проживанні на попередньому місці [29, 42].

У другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. розгорнулося масштабне переміщення жителів Галичини для виконання різного роду робіт на підприємствах Донбасу та колгоспах Ізмаїльської, Миколаївської, Одеської, Запорізької та Дніпропетровської областей. У 1949 р. у відповідності до постанови Ради Міністрів СРСР від 30 червня 1949 р. до колгоспів Ізмаїльської, Миколаївської, Одеської, Запорізької та Дніпропетровської областей, що відчували гостру нестачу працівників сільського господарства, було переселено 14 тисяч сімей колгоспників та одноосібних селян з північних та західних областей УРСР [21, 3]. У повідомленні про хід розселення і господарсько-побутового облаштування переселенців з Західних областей України у радгоспах Ворошиловградської області станом на 25 травня 1950 р. завідувача сільгоспвідділом обкому КП(б)У Ф. Мажари вказувалося, що області виходу не забезпечували переселенців будинками-зрубами чи лісоматеріалами для будівництва нових будинків [21, 169–170].

Обурення переселенців викликало те, що голови колгоспів та сільських рад з Галичини всіляко уникали переїзду до південних регіонів України [25, 210]. Унаслідок поганого господарського облаштування переселенців протягом 1949–1951 рр. з південних областей вибуло 14,9% до прибулих [26, 28–34]. За даними довідки від 10 вересня 1952 р. начальника Управління переселення південних районів Головного переселенського управління при Раді Міністрів СРСР М. Аксенова з 1949 р. по 1951 р. з місць вселення вибуло 11363 сім'ї. З них 2125 сімей перейшли до роботи у промисловості. Проведена у травні-червні 1952 р. перевірка показала, що переселенців вибуло більше, ніж відображалось у державній звітності. Так, за період 1949–1951 рр. за звітами поселенських управлінь при Раді Міністрів УРСР вибули 11363 сім'ї, а за даними перевірки – 15824 сім'ї. За даними звітів у південних областях нараховувалося 52291 сім'ї переселенців, а за даними суцільної перевірки тільки 47882 сім'ї [26, 59–60]. Значна кількість переселенців підселялася до сімей місцевих колгоспників [27, 45].

Уповноважені ЦК КП(б)У у справі переселення відзначали, що основним «недоліком у роботі з переселенцями» стало несвоєчасне отримання інформації особами, які мають бути переселені від тих, хто це зробив раніше, про тяжкі умови життя. Саме тому частина переселенців поверталася до місць попереднього перебування. Часто це здійснювалося під приводом необхідності збирання врожаю. Недопустимим, на думку уповноважених, для місцевих керівників, що займалися переселенням, було встановлення черговості у збиранні врожаю та переселенні селян [22, 51].

Поверненню виселених жителів Галичини мав також перешкоджати перерозподіл їхньої власності, в тому числі й житлових будинків. У доповідній записці «Про наявність у західних областях нереалізованого майна репресованих осіб» від заступника завідувача сільгоспвідділом ЦК КП(б)У Федченка на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Кириченка вказувалося, що на 1 лютого 1951 р. у Тернопільській області було 4725 будинків та 4756 дворових будівель репресованих осіб, які оцінювалися у 10552000 руб., у Дрогобицькій – 4585 будинків та 5068 дворових споруд на суму 9582000 руб., у Станіславській – 4441 будинок та 3275 дворових будівель на суму 6983000 руб., у Львівській – 4114 будинків та 5721 дворова споруда, оцінені у 12253000 руб. Внаслідок високої оцінки цього майна колгоспи відмовлялися його купляти, а тому велика частина будівель через відсутність догляду руйнувалася. Після відповідного рішення ЦК КП(б)У майно репресованих господарств було взято на облік фінансовими відділами і частина його реалізована для покриття заборгованості колгоспів. Частина конфіскованого майна репресованих жителів передавалася колгоспам та іншим організаціям. Частина жителів Галичини була виселена як особи, що «вели паразитичний спосіб життя». Під час проведених зборів деякі колгоспники про виселення таких осіб відгукувалися позитивно, особливо це стосувалося виселення сектантів із «Свідків Ієгови» [24, 12]. До осіб, що «вели паразитичний спосіб життя» та підлягали виселенню зараховували також куркулів. Про кількість їхніх господарств на території Галичини у 1951 р. може свідчити довідка про кількість розглянутих справ на виселення куркулів із західноукраїнських областей від 30 березня 1951 р. У Дрогобицькій області таких справ було 129, у Львівській – 214, у Станіславській – 116, у Тернопільській – 417 [24, 5].

Переміщення населення Галичини відбувалося також в рамках здійснення оргнаборів. Відповідно до народногосподарського плану план організованого набору робітників у промисловість по Львівській області на 1953 р. складав 8750 осіб і окремим рішенням Ради Міністрів УРСР на сезонні роботи в лісову промисловість – 1100 осіб. За 1953 р. по Львівській області було направлено на постійну роботу у промисловість 6197 осіб або 70,8% до плану, та на сезонні роботи у лісову промисловість 612 осіб, або 55,6% до плану [30, 1–2]. Невиконання плану організованого набору робітників для народного господарства пояснювалося тим, що ряд виконкомів районних Рад депутатів трудящих і райкомів КП України недооцінили важливість своєчасного виконання плану, а також непередготовленістю підприємств до прийому працівників і відсутністю відповідної турботи у працевлаштуванні робітників по прибуттю їх до місця роботи.

Попри це відзначимо, що Рада Міністрів УРСР неодноразово ставила питання про забороны переселення працівників із УРСР до інших республік. Однак не дивлячись на це в рамках проведення оргнаборів у 1956 р. було направлено з УРСР до інших регіонів 69698 осіб, у 1957 р. передбачається направлення 64500 осіб. У той же час до України планувалося переведення 7800 працівників з Болгарії, що РМ УРСР було визнано недоцільним [31, 87].

Поруч із переміщенням працівників із Галичини до інших областей УРСР та СРСР до регіону прибували керівні працівники, працівники правоохоронних органів, освіти, науки та культури. Не применшуючи значення адміністративних заходів у зміцненні радянської влади і продовженні «соціалістичних перетворень», Кремль відводив головну роль у розбудові репресивно-каральних та військових структур. Після Другої світової війни кількісний склад цих структур у західних областях швидко зростає. Наприкінці 1944 р. у регіоні було дислоковано 26304 військовослужбовців внутрішніх військ, у тому числі дві стрілецькі дивізії, 4 полки і 13 бригад. Окрім того, з Північного Кавказу було перекинуто 2 стрілецькі бригади чисельністю 5236 осіб, танковий батальйон та 5 бронепоездів. Між лютим 1944 р. і січнем 1946 р. проти УПА було проведено 39777 каральних операцій, внаслідок чого убито 103,3 тис., заарештовано – 135,1 тис. осіб, затримано дезертирів та тих, хто ухилився від військової повинності і примусових робіт, – 97 тис. осіб. Поруч з цим упродовж 1944–1951 рр. із Західної України було депортовано 65906 родин у складі 203662 осіб [4, 391]. У західних областях України, де до Другої світової війни населення російської національності становило десять долі відсотка, протягом другої половини 1940-х та протягом 1950-х рр. його частка зростає до 5% (близько 330 тис. осіб) [6, 220]. У 1955 р. українці становили 44,2% населення Львова, росіяни – 35,6%, євреї – 7,3%, поляки – 2,3% [5].

При цьому радянське керівництво вживало комплекс заходів для перешкоджання поверненню спецпоселенців, виселених з Галичини, до рідних осель. Крім того, різного роду перепони зводилися й на шляху повернення колишніх членів ОУН та УПА до регіону після відбуття ними покарання у вигляді позбавлення волі. У грудні 1948 р. міністр внутрішніх справ УРСР Т. Строкач порушив клопотання про довічне поселення всіх виселених із Західної України, «терміни заслання яких у рішеннях Особливої Наради при Міністерстві державної безпеки УРСР не визначені». Йшлося про 41682 родини у складі 115471 особи. Наголошуючи, що враховуючи оперативну обстановку у західних областях УРСР та виселення родин «бандитських і націоналістичних елементів» яке проводилося на основі постанови Ради Міністрів СРСР № 3728–1524 від 4 квітня 1948 р., Т. Строкач підкреслював, що МВС УРСР вважає «недоцільним повернення до місць попереднього проживання виселених оунівців». 6 квітня 1950 р. Рада Міністрів СРСР таємною постановою скасувала терміни заслання виселених за 1944–1949 рр. осіб і встановила, що всі вони переселені навечно. На виконання цієї постанови 15 квітня 1950 р. Міністерство внутрішніх справ СРСР видало наказ «Проголошення виселенцям-оунівцям щодо мешкання їх навечно у спецпоселеннях» [4, 392].

Висновки. Загалом упродовж другої половини 1940-х – на початку 1950-х рр. примусові міграції галичан перетворилися на один із засобів забезпечення радянської країни. Проте значна частина жителів Галичини, яка була примусово переміщена у другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр., повернулася до місць попереднього проживання як під час так званого «зворотництва», так і після відбуття покарання за співпрацю з УПА. Повернення у другій половині 1950-х рр. порівняно великої кількості осіб після відміни режиму спецпоселень сприяло відновленню та розширенню ряду населених пунктів у сільській місцевості Галичини та посиленню спротиву русифікації.

Список використаної літератури

1. Баран В. К. Україна 1950 – 1960-х рр.: Еволюція тоталітарної системи / В. К. Баран. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 448 с.
2. Баран В. К. Україна після Сталіна: Нарис історії 1953–1985 рр. / В. К. Баран. – Л., 1992. – 314 с.
3. Баран В. К. Україна в умовах системної кризи (1946 – 1980-і рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. – К.: Альтернативи, 1999. – Т. 13. – 304 с.
4. Історія українського селянства: у 2 т. – К.: Наук. думка, 2006. – Т. 2. – 653 с.
5. Енциклопедія історії України. – К., 2009. – Т. 6. – С. 336.
6. Ленартович О. Ю. Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі 1944–1950 рр. / О. Ю. Ленартович. – Луцьк, 1998. – 152 с.
7. Малярчук О. М. Тоталітаризм проти західноукраїнського села / О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ: МістоНВ, 2008. – 228 с.
8. Мишак І. М. Інкорпорація та радянська західноукраїнських земель (1939 – початок 1950-х рр.): історіографія / І. М. Мишак. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2010. – 509 с.
9. Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект. – К.: ШЕІНД, 2000. – 356 с.
10. Романюк І. М. Дискримінаційна політика держави стосовно малих сільських поселень в Україні в 50-і – на початку 60-х рр. / І. М. Романюк // Український селянин. – Черкаси, 2002. – Вип. 6. – С. 132–134.
11. Романюк І. М. Законодавчі документи щодо політики перспективних і неперспективних сіл у 1950 – 90-ті роки / І. М. Романюк // Матеріали наук. конф. викладачів іст. ф-ту. – Вінниця, 2002. – С. 36–38.
12. Романюк І. М. Трансформація колгоспів України у другій половині 50 – 60-х рр. ХХ ст. / І. М. Романюк // Український селянин. – Черкаси, 2003. – С. 161–163.
13. Романюк І. М. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ століття / І. М. Романюк. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – 256 с.
14. Чоповський М. Голгофа Західної України: Злочинна діяльність окупаційних режимів проти населення західноукраїнських земель та його боротьба за волю і незалежність 1920–1953 рр. / М. Чоповський. – Л., 1996.
15. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 23, спр. 3967, 18 арк.
16. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 3969, 12 арк.
17. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 3970, 19 арк.
18. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 4938, 99 арк.
19. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 4947, 214 арк.
20. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 42, 43 арк.
21. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 94, 315 арк.
22. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 95, 275 арк.
23. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 786, 14 арк.
24. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 854, 28 арк.
25. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 1174, 292 арк.
26. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 1711, 63 арк.
27. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 1716, 82 арк.
28. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 1718, 124 арк.
29. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 2077, 62 арк.
30. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 3881, 5 арк.
31. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4548, 97 арк.

Одержано редакцією 27.01.2015

Прийнято до публікації 13.02.2015

Аннотація. *Николаец Ю.А. Изменения в составе населения Галичины (вторая половина 1940-х – начало 50-х гг.). В статье проанализированы изменения в составе населения Галиции во второй половине 1940-х – в начале 1950-х годов. Определены причины и характер межэтнического взаимодействия в условиях советизации западно-украинских областей, а также влияние Второй мировой войны на формирование поселенческой структуры населения региона.*

Ключевые слова: демография, депортации, урбанизация, конфликт, Галиция.

Summary. *Nikolayets Y.O. Changes in the population of Galicia in the second half of the 1940s – early 1950s. The article contains analysis of changes in the population of Galicia in the second half of 1940s – beginning of 1950s. Identify the causes and nature of interethnic interaction in terms of Sovietization Western regions, and the impact of World War II on the formation of settlement structure of the population of the region. Proved that during the second half of the 1940s – early of 1950s forced migration of Galician's have become a means of ensuring the Sovietization edge. However, much of the residents of Galicia, which was forcibly moved in the second half of the 1940s – early of 1950s, returned to the places of previous residence as in the so-called «zvrotnytstva» and after serving his sentence for cooperating with the UPA. Indicated that the return in the second half of 1950s compared large number of people after the cancellation of special settlements contributed to the restoration and expansion of a number of settlements in rural areas of Galicia and strengthening resistance to Russification.*

Key words: demography, deportation, urbanization, conflict, Galicia.